

KARA YILDIRIM ROMANINDA TÜRKMEN HALK KÜLTÜRÜ**Ahmet GÖKÇİMEN*****ÖZET**

Kara Yıldırım, Türkmen Halk Kültürü için önemli bir hazinedir. İçerdiği tarihi ve folklorik malzeme ile Türkmenleri tanımlayan bir kaynak durumundadır. Roman, Türkmen toplumunda unutulmuş hem de varlığını sürdüren bir kısım gelenek ve görenekleri tanıtır.

Çağdaş Türkmen Edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Tirkış Cumageldi tarafından yazılan Kara Yıldırım,¹ 1989 yılında Aşgabat'ta yayımlanır. Roman 18. yüzyılda Türkmenistan'ın Balkan dağları civarında, İran sınırına yakın bir bölgede yaşayan, Hive hanlığı ile İran şahlığının baskılarına rağmen, hayat mücadelelerini sürdürmeye çalışan, kendi bağımsızlıklarını elde etme gayretinde olan göçebe Türkmenlerin öyküsüdür. Yazar, eserinde Türkmen tarihinde gerçekten yaşanmış olaylara yer vermiştir. Bunun yanı sıra Türkmen halk kültürünü romanın tamamına serpiştirmiştir. Bu da romana çok yönlü tarihi ve folklorik içeriği olan bir kimlik kazandırmıştır.

Romanın Özeti: İşret, Teke aşiretinden Bağaca obasına mensuptur. Bu oba Saraylar, Sallahlar ve Yoğunlar olmak üzere üç koldur ve Küçük Serdar'ın yönetimindedir. Küçük Serdar'ın başında olduğu aşiret ile diğer komşu aşiretler de Büyük Serdar'a bağlıdır.

İşret, Yemre aşiretinden bir arkadaşının düğününe giderken yolda Acemler tarafından baskına uğrar. Bu olaydan sonra İşret'in uzunca bir süre obasına dönmemesi sevgilisi Ziba'yı ve akrabalarını telaşa düşürür. Ziba, İşret'in esir düştüğünü tahmin eder.

İşret'i esir alanlardan biri olan Hurşit, yıllar önce Türkmenlere esir düşmüş biridir. Sevgilisi Ayıncemal de aynı kaderi paylaşır. Ama Hurşit özgürlüğünü elde ederken, Ayıncemal bir Türkmen beyinin kölesi olarak kalır. İşret ile Hurşit uzun yol boyunca sohbet ederler. Hurşit başından geçenleri anlatır ve Ayıncemal'den bahseder. Çapulcular İşret'i Alimerdan adlı bir Acem beyine satar. Onu uzun süre

* Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

¹ Tirkış Cumageldi, Kara Yıldırım (Aktaran: Ali Duymaz) Ötügen Yay., İst. 1996, s.111 (Not: Yazıdaki sayfa numaraları bu baskıya aittir.)

elinde tutmayan Alimerdan, başka bir Acem ağasına verir. İşret'in yeni sahibi İsfendiyar Bey olmuştur. İsfendiyar, İşret'e kızılbaş olmasını teklif eder. Bu teklifi reddeden İşret, bir çok işkenceye maruz kalır ve kuyuya atılır.

Sevgilisinin geriye dönmemesi yüzünden Ziba cinnet geçirir. Ziba'nın babası Ayhan, kızını Gök hocaya götürür ve okutur. Fakat bir netice elde edilemez. Kuyudayken İşret'e dilsiz bir Acem hizmetçi gizli gizli yemek verir ve İşret'in hayatta kalmasını sağlar. İşret'in Achemistan'daki bu uzun süren esareti iyi bir bezirgan olan Küren'e hediye edilmesi ile biter. Küren, ticaretini yapıp, Türkmenistan'a döner. Evine vardığında oğlunun çok hasta olduğunu görür. Gelen tabipler çocuğu iyileştirememiştir. İşret, obasındaki yaşlılardan öğrendiği bir ilaçla çocuğu iyileştireceğini söyler. Tedaviyi uygular ve çocuk ayağa kalkar. Oğlunun iyileştiğine sevinen Küren, ona özgürlüğünü hediye eder.

Özgür kalan İşret'in ilk işi, esirken kendine iyi davranan Hurşit'e verdiği sözü yerine getirmek olur. İşret, Hurşit'in hâlâ onu sevdiğini ve beklediğini söylemek üzere Taraş Beye köle olan Ayıncemal'i görmeye gider. Ama obaya ulaştığında, geride kalanlardan obanın göç ettiğini, Ayıncemal'in de öldüğünü öğrenir. Bunun üzerine Ayıncemal'in mezarını ziyaret eder. Orada dua ederek sözünü yerine getirir.

İşret, obasına dönerken Hive tarafından gelen bir Türkmen kervanına rastlar. Bu kervanda yolculuk eden Devlet Mehmet ile tanışır. Onunla çok iyi bir dostluk kurar. Birbirlerine Türkmenlerden, kardeşlikten ve aşiretlerin birleşmesinin öneminden bahsederler. Bu arada Bağaca obasını Acemler basar. Birçok kişi ölür ve malları talan edilir. Ziba da kayıplara karışır.

İşret, nihayet obasına kavuşur. Ama umduğunu bulamaz. Ziba ortalarda yoktur ve ölmüş olabileceği haberi dolaşmaktadır. Ziba'yı aramak için yeniden yollara düşen İşret, tekrar Acemlere esir düşer. Gözlerine mil çekilir. Roman ünlü Türkmen şairi Devlet Mehmet'in oğlu Mahtumkulu'nun doğumu ile biter.

Romadaki Halk Kültürü Unsurları

Kara Yıldırım Türkmen halk kültürü için zengin bir kaynaktır. Gerek unutulmuş gerekse halen yaşayan bir kısım gelenek ve göreneklere içerdiği bakımından tarihi bir vesika olmaya adaydır. Romanda Türkmen halkının gelenek, görenek ve inançlarını ifade eden belli başlı halk kültürü unsurları olarak bahşılık, Köroğlu, soy ağacı, doğum, evlenme, ölüm, nevruz, halk hekimliği, adak, el sanatları, nazar, misafirlik, atasözleri, çapul, hayvanların bazı davranışları ve belli zamanlarla ilgili inanışlar görülmektedir. Bu makalede bunları ayrı ayrı ele alarak romadaki yerini ve halk kültürü açısından önemini belirtmeye çalışacağız.

1. Bahşılık

Türkmenlerde sözlü anlatım geleneği çok gelişmiştir. Bunun en önemli temsilcileri **bahşılardır**. Bahşılar, iki telli bir saz olan dutar eşliğinde çalıp söylerler. Dutar bahşının vazgeçilmez yoldaşdır. Romadaki karakterlerden biri olan bahşı Nöbet'e göre onu ilk kez Babakamber Pir bir ağaçtan yapmıştır. Bu kişi Türkmen bahşılarının piridir. Babakamber ve dutarla ilgili Türkmen halkı arasında şöyle bir rivayet geçer: *"Hazreti Ali'nin atına bakan kişiye Babagammar derlermiş. Meydanda Hazreti Ali'nin Duldül'üne bakarken kendine bir eğlence aramış. Bu arada kulağına bir ses gelip onu rahatsız etmiş. Bu ilginç sesi dinleyip, etrafına bakmak için bir dut ağacının üstüne çıkıp oturmuş. Sonra da ağacı kesip içini kazımaya başlamış. Onu istediği hale getirdikten sonra, ona çoban sopasını ekleyip bir müzik aleti yapmış. İpeği burup iki tane de tel takmış. Sonra o müzik aletini kendine göre kullanıp, tatlı sesler çıkartmış. Hazreti Ali'nin Duldül'ünü meydana otlatmak için bırakıp, hep o yaptığı müzik aletini çalmaya koyulmuş. Duldül Babagammar'ın aletinden çıkan sesi dinleyip, otlamayı kesmiş ve günden güne zayıflamaya başlamış. Duldül her gün çalınan bu sesi dinleyip gözlerinden yaş dökmüş. O zamandan beri müzik aleti "dutar" diye adlandırılmış ve günümüze kadar kullanıla gelmiş. Farsça "du" iki, "tar" da tel manasına gelmektedir. İşte iki telli müzik aletimiz."*² Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Türkmen müziğinin önemli bir enstrümanı olan dutar, Türkmenlerin en değer verdiği varlıkların başında gelen at ile bağlandırılmıştır. Zira onlar için at bir Türkmen atasözünde ve romadaki ifadesiyle "At yiğide kanattır, halı da kıza."(s. 107)

Bahşılar, halkı ve çevreyi çok iyi tanıyan ve halkın düşüncelerine terclüman olan; eğlencelerin, düğünlerin en önemli kişileridir. Bahşıların değerini ifade etmesi bakımından şu dizeler ile romadaki şu cümleler çok manidardır:

*"Her işin hayrı yağsıdır,
Toyun bezeği bagsıdır.*

*İki devlet geler bolsa,
Bagsı ilen ozan geler."*³

"Ozanlardan çok söz kalmıştır. Otluk yeri geyik bilir. Derya kenarının çimenini kulan bilir, uzun yolların izini deve bilir, yedi derenin kokusunu tilki bilir, gece kervan geçtiğini turgay kuşu bilir, oğlunun kim olduğunu ana bilir, erin cimrisini cömerdini ozan bilir. Halkın çalıp söyleyen ozanı olsun. Ozanların gözünde Köroğlu'nun doğumunu anlatmak ölümün anlatmaktan yeğdir."(s. 111)

² Büşra Ersanlı, Türkmenistan'da Toplum ve Kültür, (A. Aşirov, Türkmen Sazı- Türkmen Sözü) Kültür Bak. Yay., Ank. 1998, s. 120

³ Büşra Ersanlı, Türkmenistan'da Toplum ve Kültür, Kültür Bak. Yay., Ank. 1998, s. 116

2. Köroğlu

Türkmenler için **Köroğlu**, bağımsızlık sembolüdür. Her Türkmen onun yaşamını, zalime karşı mücadelelerini, mertliğini kendine örnek kabul eder. Türkmen bahşıları için unutulmaz adetlerden biri fasla başlamadan önce Köroğlu söylemektir. Bu bir nevi mukaddimeyi oluşturur. Romanda Ziba'nın ağabeyi Akmurat'ın oğlu Batur'un ilk saç kesme merasiminde Nöbet halkı eğlendirmeye önce Köroğlu ile başlar. O, Köroğlu'nun Ağayunus periye olan aşkını ve Arap Reyhanla mücadelesini anlatır. Köroğlu'nun Türkmenler arasındaki adı Gorogludur. Türkmen varyantına göre Köroğlu mezarda doğduğu için mezarın oğlu anlamına gelen Goroglu adını almıştır. Nöbet Köroğlu'nun diğer Türk halkları arasında anlatılan rivayetlerinden de bahseder. Tebriz'de Köroğlu'nun ölümünü anlatan bir Azeri bahşısı ile karşılaşır. O, Köroğlu'nun hacca giderken yolda öldüğünü söyler. Nöbet Türkmenler arasındaki yaygın inanışa göre Köroğlu'nun Şiilerle yapılan bir savaşta kahramanca savaşarak ve bir ceset tepesi oluşturacak kadar adam öldürdükten sonra öldüğünü bildiği için Azeri bahşısının anlatımını beğenmez. Azeri bahşıya "*Merde yaraşır mert ölümü bulamadın mı?*" der. (s.30) Romandaki diğer bir Köroğlu hayranı da İşrettir. İşret, romanın baş kahramanıdır. O, eserde Köroğlu'nu çok seven ve her Türkmen genci gibi onu kendine rehber olarak kabul eden bir tip olarak karşımıza çıkar. Başına gelen her durumda, Köroğlu'nu hatırlar ve kendini onun yerine koyar. Onun gibi mert olmaya çalışır. Konuşmalarında sık sık Köroğlu'nun sözlerini kullanır. Romanın sonunda İşret'in gözlerine mil çekilir. Köroğlu'nun babasının başına gelen bu akıbet İşret'in de başına gelir. Böylece hayatı boyunca örnek aldığı insana benzeme özlemi gerçekleşir. O da Köroğlu gibi bir yiğit olur.

Köroğlu dışında, sohbet esnasında sözlü geleneğin bir yansıması olan menkabe anlatma işi çok yaygındır. Çeşitli peygamberlerin, velilerin, devlet adamlarının, bilge kişilerin kıssaları bu anlatımlarda ilk sırayı alır. Gerek dinî inanışı teyit, gerekse anlatılan konuyu destekleme maksadını taşır. Romanda Hz. Musa, Hz. Adem, Hz. Süleyman, Hz. Davut, Hz. Yusuf, Hızır kıssalarının yanı sıra Hallacı Mansur, Nesimî, Nevaî, Cemşit ve Zaloğlu Rüstem'le ilgili hikayelere de adalet, doğruluk, özgürlük, fedakarlık gibi erdemleri açıklamak amacı ile yer verilmektedir. Örneğin "*Hilekarın yedi yere tesiri ulaşır, dedi. Kuyumcuların piri Davut Peygamberdir. Adamın biri gümüş getirip filan şekilde ziynet yapıver demiş. Davut onun dediği şekilde ziyneti yapmış. İşe yaramaz biraz gümüş kalmış. Davut Peygamber. "Bu onun ne işine yarar" deyip kalan gümüşü sahibine vermemiş. Tekrar çalışmaya başlamış. Eriyen gümüşü almak için elini uzattığında eline ateş yapmış. Boyie yapmakla Aliah ona bir işaret göstermiş. Davut Peygamber haram bir iş yaptığını anlamış. Peygamberi kayırmayan Allah bir kulunu kayıracığını zannetmeyin. Suçsuz günahsız insanlara zulmetmek daha da büyük günahdır. Kötünün zulmü kendi halkına düşer."* (s. 234)

3. Soy Ağacı

Türkmenlerde soy ağacı, anlayışı çok gelişmiştir. Her çocuğa şeceresi ezberlettirilir ve çocuk onu doğru saydığı zaman ödüllendirilir. Yazar eserinde Ziba'nın babası Ayhan Ağanın ağzından Türkmenlerin ve özellikle Teke boyunun Salur Kazan'dan geldiğini anlatır: "*Türkmen'in aslı Oğuz handır derdi. Onun ne zaman yaşadığı hususunda kesin bir şey söylenemezdi, kadim zamanlarda der geçerdi. Tekelerin aslı olan Salur boyu Altay denilen yurttta yaşamış. Gür ormanlarda ve yeşil dağlarda yaban sığırı avlarırmış. Buhara'dan sonra altı aylık yoldaymış. Türkmenler Türk kavmine mensuplardır. Türklerin aslı ise kurdu emerek büyümüştür. Türkmen kanında da kurt kanı olmalıdır.*" (s.168) Türkmenler arasında anlatılan Dede Korkut rivayetlerinde buna yakın ifadeler vardır. Bunlardan birinde Türkmen aşiretlerinden biri olan Tekeler, kendilerinin şeceresi hakkında şöyle bir rivayet anlatırlar: Salur Kazan devrinde Afganistan beyinin görmeye değer bir kızı vardır. Kız kendini güreşte yenecek biri ile evlenmek ister. Salur Kazan bunu duyar. Afganistan'a gidip, kızla güreşerek onu yener. Kazan'ın bu kızdan Teke Muhammet adlı bir oğlu olur. İşte Teke aşireti bu oğlanın neslidir.⁴

4. Doğum, Evlenme ve Ölüm

Romanda doğum, evlenme ve ölüm gibi üç önemli geçiş devresi ile alakalı birçok inanış vardır. Bunların başında kısırlık geliyor. Kısırlıktan kurtulmak için Ziba'nın yengesi Mihri şunları yapar: Eti lezzetli ve değerli bir balık çeşidi olan "bekre" balığı yer. Zira rivayetlere göre bu balık Adem peygamberin denize düşen bencillik ve hırs damlasını yutmuştur. Yenildiği takdirde kişinin arzuları gerçekleşir. Bu yöntemi denedikten sonra sonuç alamayan Mihri, ertesi yıl Balkan dağının eteklerinde bulunan bir yatırı ziyaret eder. Mezarın girişinde bulunan koç boynuzuna elini vurur. Eğer ondan bir şey çıkarsa bir karınca bile olsa, bu iyilik alameti sayılır. Mihri'nin elini vurmasından sonra iki karınca çıkar. O, bu duruma çok sevinir ve ikiz bebeği olacağına inanır. (s.15) Bilindiği üzere Türkler arasında kutsal kişilerin mezarına giderek, dua edip adak adama çok yaygındır. Bu inanışın bir benzerini de burada görüyoruz.

Türkmenlerde doğum sonrası çocukla alakalı önemli geleneklerin başında çocuğun dış çıkarması ve ilk kez saçının kesimi gelir. Ziba'nın yeğeni Batur'a dış çıkarması nedeniyle dış hediği töreni yapılır ve saç kesimi için bir toy düzenlenir. Çocuğun ilk saç dayısı tarafından kesilir. Toya bahışı davet edilir. (s.10, 124) Ayrıca çocuğa isim seçilirken atasının adı ilk sırada gelir.

Türkmenlerde belli zamanlarda ana rahmine düşenlerin diğerlerinden farklı ve zeki olduğu inancı vardır. Bu inanç romanda Devlet Mehmet tarafından şöyle izah edilir: "*Kuyruklu yıldız gördüğü zaman ana rahmine düşen çocuk pek*

⁴ Yusuf Akgül, Dede Korkut Korkut Ata Hikayelerinin Türkmenistan'da Derlenen Sözlü Varyantları, MEB Yay., İst. 1997, s. 30-31

akıllı ve zihinli olur. Bu şekilde dört çocuk dünyaya gelmiştir; üçü oğlan, biri kız. Onlar büyüdüleri zaman birbirini arayarak bulmuşlar, bir araya gelmişler. Onları buluşturan şey ne? Tabii ki akıl ve yetenekleri. Sultansöyün ilk olarak Edlet'i buldu, sonra ikisi birleşip Nevaî'yi aramaya çıktılar. "Halkın içinde en akıllısını bulalım dediler. " İki atlı olup dönüp dolaştılar. Üç ay arayıp bulamayınca "Gel bozkıra çıkalım dediler. Bozkırın kenarına geldiklerinde baktılar ki kendi akrabalarından bir genç koyun güdüyor. Edlet bağırdı: " Ey yiğit, dokuzun üçe yeter mi? Çoban "Başa baştır" diye duraksamadan cevap verdi. Sultansöyün Edlete'e sordu "Bu ne demektir?" "Dokuz ay baktığın sürü üç aylık kışa sağ salim yeter mi, sürüne iyi bakabiliyor musun, dedim. Derhal hiç duraksamaksızın başa baş getiriyorum dedi, yani ne dediğimizi anladı." (s. 272-273) Bunun gibi soruların sonunda, o kişinin Nevaî olduğunu öğrenirler. Aradıkları kişiyi bulan üçlü, onu padişaha götürürler ve padişah da onu vezir yapar.

Türkmen **düğünleri** çok renklidir. Düğünlerde at yarışı düzenlenir, güreşler yapılır, oğlak kaptırma oyunu oynanır. En önemlisi bahşılar çalıp söyleyip, hikayeler anlatıp halkı eğlendirir. Gelin almaya giderken gelin haliya oturtulur, kadınlar arasında "dalaş" adlı güreş düzenlenir. İşret'in Yemre aşiretinden olan arkadaşı Oraz'ın düğününde yukarıda sözü edilen gelenekler uygulanır. (s. 44)

1860-1861 yılları arası Türkmenistan'da bulunan bir Fransız seyyahının Türkmen düğün gelenekleri ile ilgili verdiği bilgiler arasında at yarışları, gelini haliya oturtma ve dalaşlar hakkında bilgiler vardır.⁵

Geçiş devrelerinin üçüncüsü olan **ölümle** ilgili inanışa, romanda çok fazla yer verilmemektedir. Sadece mezara doğru taş atmanın günah olduğu, (s. 107) ölen insanın ruhunun kuşa dönüşüp dağlarda gezdiği (s. 145) ve ölenin yeri yumuşak olsun diye mezara halı serildiğinden bahsedilir. (s. 230)

Nevruz

Türk coğrafyasında yaygın olarak kutlanan bayramların başında **nevruz** gelir. Roman, nevruz bayramlarında halen uygulanan ve Türkmenler dışındaki Türk halklarında pek fazla göremeyeceğimiz adetleri içerir. Ataniyaz'ın aşireti nevruzu tüm oba halkının katılımı ile kutlar. Kutlamaya katılan Türkmen kızları arasında boncuk oyunu oynanır. Ziba ve arkadaşları bu oyunun tüm ritüellerini yerine getirirler. Bir kadın elinde bir tabak tutarak oradaki tüm genç kızlardan farklı farklı boncuklar ister. Daha sonra tabağı tutan kadın sırayla tabaktan bir boncuk alıp, boncuk sahibine bir tekerleme söyler. Bu tekerlemelerde kızlar için fallar vardır. Boncuk toplanırken "Nevruz geldi bu gece, fal atarlar fal..." diye tabak dolaştırılır. Romanda Şahbibi adlı kadın şu falları okur:

⁵Henri De Coulibeouf De Blocoqueville, Türkmenler Arasında , (Çev:Rıza Akdemir), Kültür Bak. Yay.,Ank.1986, s.67-68

*"Aktır bileğim oğlan,
Çoktur dileğim oğlan,
Benden başka yar dersen,
Yansın yüreğin oğlan.*

*Suya gittim tas ile,
Yar sevdim heves ile,
Bizi yardan ayıranın,
Günü geçsin yas ile."* (s.119)

Nevruz geleneklerinden biri de romanda adı verilirse bile nevrzuza mahsus olarak pişirilen stümelek yemeğidir. Türkmenlere göre bu yemekten mutlaka tadılmalıdır ve yenirken dua edilmelidir. Yıl gelirken *"Hut put, iyi gelirsen kazan süt, kötü gelirsen başayak üt."* dermiş. Bu yüzden bir yıl boyunca gerçekleşmesi istenilen şeyler belirlenmeli ve onlar tanrıdan istenmelidir. Eserde Mihri, Ziba'ya yıl boyunca gerçekleşmesini istediği arzu ve hayalleri için dua etmesini tavsiye eder.

5. Halk Hekimliği

Halk hekimliği Türkmenlerin göçebe bir toplum olmasından ve tabiatı çok iyi tanımalarından ötürü gelişmiştir. Çoğu Türkmen kadını birçok hastalığa çare olabilecek metotlar bilmektedir. Romanda belirtildiği üzere yaraları tedavi etmede "yeğmal" denilen ve kumda yetişen kara taneli ve yassı bir ot kullanılır, kısırlığa da "bekre" balığı iyi gelir. İşret, kendisini kurtaran bezirgana iyilik etmek amacı ile onun hasta oğluna arpadan bir ilaç yapar ve çocuk hızla iyileşir. Yılın belli günlerine dikkat edilir. Örneğin ay tutulduğu gece ekilen arpadan yapılan ekmeği yiyen hastanın iyileşeceğine inanılır. İşret, arpa hakkında şunları söyler: *"Kurban olduğum bu tanelerde kudret vardır... Bunun vakti de olmaz, kırk günde yetişir. Aç halkın asıl geçim kaynağı, hayat kaynağı bu tanelerdir. Peygamberler arpa ekmeğine ayrı bir önem vermişlerdir... Arpa iyi çimlenip biterse bolluk alametidir, o yıl bereketli olacak demektir. Eğer seyrek yeşerip eğri biterse yılın verimi olmaz iyilik bekleme... Yaşlı anam "Tabibin sabrı çok olmalıdır" derdi. Tabip acele ederse hasta iyileşeceği yerde kötüleşirmiş. "Köle yaşlanırsa garip olur, kadın yaşlanırsa tabip olur" denilmiştir ama benim anam işsiz güçsüz olduğu için tabiplik etmez, gelin olduğunda da yüz derdin dermanını biliyormuş. Anam "arpa ekmeğini yiyen insanın kanı temiz olur, kan aldırmasına gerek kalmaz" derdi... Daha sonra arpa bulamacı pişirdi. Hastanın iştahının açılmasını beklemeden ağzına akıttı. Kuvveti artar diye düşündü. Arpa suyunu susam yağı ile kaynattı. Suyu çekildikten sonra kalan yağı hastanın bütün vücuduna sürdü. Üç gün sonra hasta kendine geldi." (s. 225)*

6. Adak

Adak, Türkler arasında çok eski zamanlardan beri devam eden bir gelenektir. Örneğin bunun için kurban kesilir, kutsal yerler ve kişiler ziyaret edilir,

ağaçlara çaput bağlanır. Bu gelenekler Türkmenlerde varlığını halen sürdürmektedir. Ziba, kötü bir düş görünce gerçekleşmemesi için bir ekmeği adak olarak adar. Mihri, çocuğu olması amacıyla kurban kesip, bir yatırı ziyaret eder. İşret'in yolculuk esnasında gördüğü kervandakiler huysuz devenin iyileşmesi için Bahaeddin Pir'e bir koyun adarlar. Türkmenler zor bir durumla karşılaştığında adak adadıkları kutsal şahsiyetlerin başında Bahaeddin Pir gelir. Bu kişiye değerli bir şey adama ile ilgili geleneğin izlerini bazı Türkmen masalında bulmak mümkündür.⁶

7. El sanatları

Bir kısmı yüzyıllardır yaşayan bir kısmı da unutulmuş bazı geleneksel el sanatları romanda karşımıza çıkmaktadır. Bunların başında **okçuluk** gelmektedir. Savaşların ve avcılığın vazgeçilmez silahı olan okun yapımı çok zordur ve özen istemektedir. Türkmenler bu işte ustalaşmış insanlardır. Ziba'nın babası Ayhan iyi bir ok ustasıdır. Ayhan yaptığı oku kızına gösterip şunları söyler: *"Okun ortasındaki kaşa bak kızım, peykana perize taşı koydum, çünkü perize taşı zafer işareti olarak yorumlamak gerekir. Padişahların yüzüğünde bile bu taş vardır. Zehir belasından kurtaran bu taştır. Padişah zehirli kaba el uzatsa, perize taşı rengini değiştirir sapsarı olur."* (s. 108)

Türkmenler için vazgeçilmez diğer bir el sanatı da **halıdır**. Halı motifleri Türkmen aşiretlerinin simgeleridir. Bu motifler beş aşireti temsilen Türkmen bayrağında bile görülmektedir. Yılın her mayıs ayının son pazarı halı bayramı olarak kutlanır. Ziba halı dokurken Türkmenler için halının öneminden, motiflerin anlamından bahseder. *"Ziba, güneşin kırmızı renkte batmasını sebebi yarın yine doğacağını insanlara bildirmektir, diye düşünürdü. Yiğitlerin elbisesi kırmızı; kızların ipekleri ve entarileri kırmızı; gelinlerin duvakları kırmızı. Kırmızı renk gençliğin alameti, insan yaşlandıkça kırmızı rengi unuttur, unuttuğuna göre ihtiyarlık gelmiş olmasın?... Kadim devirlerde gelen rivayet Ziba'nın hatırındaydı. Savaşa gidip yedi oğlu şehit olan ananın dokuduğu halıda yalnızca üç renk varmış. Zavallı ana bu halıyı üç yılda dokumuş; ona yüreğindeki hasreti, dünyanın gamını kederini işlemiş. Halıyı padişaha göstermişler, padişah anaya hitaben: Ben savaşı kazandım senin halında zafer sevinci ve gururunu göremiyorum; aksine insanı gama kedere daldırıyor, demiş. Ana cevap vermiş: Padişahım zafer sana sevinç ve gurur verdi, beni ise bedbaht etti. Ben yedi oğlumu yitirdim. Şu kırmızı renk yüreğimin yarası, kara renk özyaşam, hasretim, ak renk ise anaların gururudur. Padişah kadının gözlerini oydurmuş, kör kalan kadın da bu güzel sanatı kızına öğretmiş."* (s. 113) Bilindiği üzere halıdaki her renk ve motif bir anlam içerir. Ziba'nın dokuduğu halıdaki motiflerin de birer anlamı vardır: *"Ziba alem denince sakin ve huzurlu bir dünyanın özlemine çekerdi. Alemin rahatlığını yansıtan koç figürleri... Koç*

⁶ Daha geniş bilgi için bkz. "Ahmet Gökçimen, Türkmen Masalları Üzerine Motif İncelemesi (Hayvan Masalları), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000, s.79"

figürlerinin başı dik olsun, okları sivri, kılıçları keskin olsun. Sizin başınız sağken dünyanın zevki sefası sürülür, sizin başınız beladaysa halkın hali harap olur... Sonra Hantozu motifi dokudu. Yakında bu meydana han geçip gitmiştir, han yalnız geçmez yanında ordusuyla geçer. Onların tozu dumanı yol boyunca görülür... Erikgül. Bu nakış baharın, lalezarlığın alametidir.”(s. 114)

8. Nazar

Halk inanışlarından biri de **nazardır**. Her milletin, bu gelenekle ilgili belli uygulamaları vardır. Türkmenlerin nazar inanışları, Ziba ve Sülgün Kotur arasındaki ilişkide sergilenmektedir. O, bu koca karının nazarı yüzünden İşret'ten ayrı düştüğünü ve başına bir çok belanın geldiğini belirtir. Ayrıca İşret'in kız kardeşi Tilla, Sülgün Kotur'un kendine ve İşret'e nazar verdiğine inanır. Bunun için bir muska yapıp, İşret'in takkesine diker. Dağdan ağacından yapılmış alaca iple dikilmiş bir gerdanlığı da kendi takar ve bir bez bebek yapıp ona iğne saplayarak nazardan kurtulacağını düşünür. (s. 42)

9. Misafirlik

Misafir, Türkmenlerde aziz tutulan kimsedir. Onun yabancı ya da Türkmen olup olmaması fark etmez. Gerekli olan izzet ikram yapılır ve misafirin gönlü alınmaya çalışılır. Bununla ilgili atasözleri olduğu gibi belli adetler de vardır. Örneğin bir Türkmen atasözünde *“Misafire gazap eden halkta saadet de itibar da kalmaz.”* (s. 256) Romanda *“Misafirini korumayan adamdan Türkmen olur mu?”* deniyor (s. 246) ve şu Türkmen sözü hatırlanmaktadır: *“Gam yeme, nan ye.”* (s. 244) Ayrıca yabancılığı üzerinden atmak için şöyle bir inanış uygulanır: *“Misafir gittiğiniz bir yerin ocağından bir köseği alıp ağzınıza atın. “Ben yabancı değilim buraların adamıyım” diyin. Bundan sonra sakırgalar sizi duyar ve ısırılmazlar.”* (s. 222)

Tirkiş Cumageldi, bir yazısında Türkmen misafirliğini şöyle anlatmaktadır: *“Türkmenler arasında rivayete benzer bir söz vardır. Bir yolcu yolda bir göçebe köyüne rastlar, bir evin kapısına varır, “Misafir alırsınız?” diye sorar. Bu hanenin bir tek kara evi (ağaçtan yapılan kolay kırılabilen ev) varmış. Ev sahibi konuğu gülümseyerek karşılar, imkan dahilinde ona hizmet eder gece çocuklarının yanında yer verip, yatırır. Konuk genç ev sahibinin yetişkin kızıyla bir yorganda yatmaktadır. Ertesi gün konuk vedalaşır gider. Yolda giderken hep düşünür: “Akşam beni çiçek gibi bir kızın yanında yatırdılar. Ama ben onunla bir çift laf bile etmeyi düşünmedim” der ve gün batmadan geri döner. Genci tekrar misafir kabul ederler. Ancak kızın yanında yer vermezler. Ertesi gün konuk, ev sahibine bunun nedenini sorar. Ev sahibi onun kötü niyetle geldiğini anlar, ancak misafir kabul etmekten vazgeçmez. Eğer vazgeçerse halkının konukseverlik geleneğine ters düşeceğini bilir.*

Geçen yüzyılda yaşamış olan meşhur seyyah P. Ogorodnikov'un fikrine göre, eğer bir yolcu tanımadığı bir köye gelip, birinci evin karşısından geçerek ikinci eve konuk olursa birinci evin sahibi çok üzülürmüş.”⁷

10. Atasözleri

Romanda diyalogların vazgeçilmez unsurlarından olan, çoğu Anadolu'dakilere benzeyen bir çok Türkmen atasözü mevcuttur. Bunlar taşı gedigine koyma kabilinden, halkın tecrübesini ifade eden sözlerdir. Bu atasözleri genellikle adalet, tek yerden yönetim, misafirlik, sabır ve hırs gösterme gibi konular başta olmak üzere bir çok değişik muhtevayı içerirler. Bunlar: “*Sabır rahmandan, acele etmek şeytandandır. (s. 41), Baş olmazsa gövde leştir. (s. 106), Yumruk güçlü olursa yün kazık bile yere girer. (s. 349), İki koçun kellesi bir kazanda kaynamaz. Çağrılan yere erinme, çağrılmadığın yerde görünme. Türkmeni dürtmezsen duymaz. (s. 343), Mert tanrıdan, namert yoldaştan görürmüş. (s. 313), Güzel söz cihandan bile geniştir. (s. 285), Kurda merhamet eden köpek kurttan tehlikelidir. (s.301), Eski dost düşman olmaz. (s. 278), Kahır insanı bile delirtir. (s.247), Altın görse Hızır bile azar.(s.178), Nasip gökten yol bulur. (s. 140), İki göç bir talan demektir.” (s. 236)*

11. Çapul

Türkmenler, geçmiş devirlerde ve özellikle romanda da vurgulanan dönemde sık sık **çapula** giderler. Ya düşmanı sindirmeye ya da ganimet elde etmeye yönelik yapılan çapul, onların kahramanlıklarını gösterdikleri bir gelenektir. Bu gelenek, belli uygulamalara sahiptir. Roman, obası Acemler tarafından büyük bir saldırıya uğrayan Kalkan'ın onlara karşılık vermek amacı ile yapmayı düşündüğü çapulu ve onunla ilgili adetleri şöyle ifade etmektedir: “*Kalkan obaya dönüp Karkuş'u tımar etmeye koyuldu. Obalılar onun yola çıkacağını anladılar, ama çapula gideceğini sandılar. Onun ne zaman yola gideceğinden kimsenin haberi olmazdı. Çünkü çapulun kuralı böyleydi. Çapulun serdarı uygun bir gün kestirir, molların hayır duasını alır, sonra da belirli adamlara gizlice haber verirdi. Herkes yüzünü karanlığa saklayıp yere siner gibi obasından çıkar, kararlaştırılan yerde toplanırdı. Yemin ederler ve bir çukura tükürürlerdi, bu bir adetti.” (s. 206)*

12. Hayvanların Tavırları ve Belli Zaman Dilimleri

Bazı hayvanların tavırları, belli zaman dilimleri, Türkmenler için iyilik ve kötülük işareti sayılmaktadır. Bunları, romanda birer cümleyle şöyle

⁷ Bütşra Erganlı, *Türkmenistan'da Toplum ve Kültür*, Kültür Bak. Yay., Ank. 1998, (T. Cumageldi, Er Erden Doğar, Aile ve Birey), s. 91

görmekteyiz: “Yılanın yüzünde ecel işareti vardır. Kendiliğinden gitmezse onu kovmak gerekir. (s. 229), Yılın ağacını karınca oyarsa kış uzun geçermiş. Kış uykusu için inine girip yatan kaplumbağanın yüzü ötede olursa çok görmüş geçirmiş adamlar kış uzun geçecek, der (s. 232), Koyun kemiğe saldırsa göçebe halk için yıl ağır geçecek denirdi. (s. 60), Arazide yatan kemik kötülüğün işaretidir. (s.67- 68), İnsan günün ilk yarısında kurt, ikinci yarısında ise tilki görürse işi düzgün gidermiş.(s.169), İlkbahar övüne övüne ; kalını uzatırım, inceyi kopartırım dermiş.” (s. 14)

Eserde iki adet de menşe efsanesi mevcuttur. Yazar, sözlü kültürün bu değerli mahsullerini kullanarak kahramanlarına aklın ve ağızlılığın ne anlama geldiğini anlatmaktadır.

Birincisi: “Allah Teala hayvanları yarattıktan sonra onların rızıkını paylaştırmış. Sığır samanı istemiş, deve dikenini istemiş. Koyun ne demiş “Yiyeceğin farkı olmaz” demiş. Koyunun gözü yerededir, dünyanın derileri ile işi gücü olmaz.” (s. 80)

İkincisi: “Allah insanları ve hayvanları yarattıktan sonra bir gün onları yanına çağırılmış. Herkese buyruğunu vermiş. Balık gitmemiş, suyun dibinde yüzüp duruyormuş. Zaman geçer, suyun yüzüne çıkıp bakar ki geyik kenarda zıplayıp duruyor. “Neden seviniyorsun?” diye balık geyiğe sormuş. Geyik anlatmış: “Bana çevik ayaklar verildi, çevikliğime seviniyorum. Sana su kaldı, sen Allah çağırıldığında gelmemiştin.” O zaman balık “İnsana ne verildi?” diye sormuş. “İnsana akıl ve hüner verildi” demiş. Balığın akıllı sözlerini duyan kızım: “Öyleyse hiç sevinme” demiş. İnsan sağ oldukça bize karada da suda da rahat olmaz” demiş.” (s. 321-322) Buradan da anlaşılacağı üzere göçebe bir kültüre sahip olan ve hayvanları çok iyi tanıyan Türkmenler, onlarla ilgili bir çok inanışa sahiptirler.

Romanda yukarıda ifade edilen halk kültürü unsurlarının yanı sıra daha küçük kapsamlı inanç ve yaşayışa ait örnekler de bulmak mümkündür. İşte onlardan birkaçı:

“Ev evliyadır seni bağrında saklar. (s. 124), Geniş bir alın aklın alametidir. (s. 79), Erkek deve ile yılanın ağız boş olur. (s. 249), İnsanın bedeninden süt kokusu gittikçe annenin babanın sevgisi de azalır. (s. 81), Yürümeye başlayan çocuğu eyerin üstüne bindirdiğinde düşmüyorsa artık delikanlı olmuş sayılır. (s. 209), Köroğlu kırk yerinden yara alsa yıldız görünce iyileşirmiş. (s.169), Kız eli kızıl güldür, okşasan düzelir. (s. 119), Kurban edilen hayvanın kanında keramet vardır. (s. 157), Kızın vurduğu Allah'ın vurduğudur. Kız öfkesi deve kını gibi yaman olur. (s. 169), Allah'ın kudretini görmek istersen dağlara bak.” (s. 227)

Romanda bahsi geçen halk kültürü unsurları, yukarıda anlatıldığı şekildedir. Tema, 18. yüzyıl Türkmenistanında geçse de belirtilen gelenek, görenek ve inanışların çoğunluğu, varlığını halen sürdürmektedir. Kara Yıldırım ile yazıya geçen kültürel miras, Türkmenlerin milli varlıklarını korumada önemli bir kaynak

niteliğindedir. Tirkif Cumageldi, milli Őuru bilinçlendirme amacı ile bu kaynağı, gelecek kuşaklara, tarihi ve kültürel içerikli bir vesika olarak bırakmıştır.

Yazarın anlattığı geleneklerin birçoğı, Türkmenlerin geçmişinden; diğeri bir deyişle eski Türk gelenek ve inanışlarından kaynaklanmaktadır. Bir romanın şartları içerisinde, yazar olabildiğince zengin örneklerle eserini kurmayı başarabilmiştir. Böylece roman, halk kültürünü yaşatan seçkin bir örnek olmuştur.

ABSTRACT

The novel called "The Kara Yıldırım" is a significant treasure for Türkmen Folk Culture. The historical and folkloric material it includes is a guide introducing the Turkmens and their culture. The work makes known some of the traditions both existing and non-existing.